

ŽENSKE V ODPORNIŠKIH GIBANJIH IN ZAVEZNIŠKIH VOJSKAH DRUGE SVETOVNE VOJNE

WOMEN IN RESISTANCE MOVEMENTS AND ALLIED FORCES OF THE SECOND WORLD WAR

Review paper

Povzetek Avtorica opisuje vstopanje žensk v vojske zavezniških sil med drugo svetovno vojno. V ospredje postavlja predvsem načine vključevanja žensk v vojsko ZDA, Rdečo armado v Sovjetski zvezi, oborožene formacije odporiških gibanj v Franciji in Italiji ter v partizansko vojsko na Hrvaškem. Zaradi delne podobnosti vključuje tudi primer republikanskih sil iz španske državljanske vojne, saj so se tudi v njih ženske borile proti fašističnim silam. Na začetku opiše ter primerja nastanek odporiških in osvobodilnih gibanj v Evropi ter vključevanje ženske populacije v ta gibanja. V glavnem poglavju se osredinja na načine vključevanja žensk v oborožene formacije in vojske zaveznikov. Pri tem poskuša odgovoriti na nekatera ključna vprašanja: kako so se ženske umeščale v tradicionalno moško vojaško okolje, s katerimi težavami so se soočale, kako so nanje gledali starešine in soborci ter kakšen odnos so imeli do njih, katere dolžnosti so prevzemale, ali so nosile orožje in kako so se posebnosti ženskega telesa odražale v vojaškem življenju. Avtorica išče odgovore na naslednja vprašanja: Ali bi morale ženske, ki s svojimi telesi reproducirajo človeška življenja, res še posebej nasprotovati nasilju, ki v vojni uničuje sadove reprodukcije? Kaj se je zgodilo z ideali, kot so moški, ženska, družina, domovina, ko so se ženske vojskovale? Ali se je družbeno določena kategorija žensk preoblikovala, ko so postale bojevnice? Kakšen je bil proces militarizacije žensk zasebno in na bojišču? Ali so ženske res po naravi manj agresivne kot moški in lahko s svojim vstopom v vojsko spremenijo vojaške institucije ali pa se je zgodilo nasprotno? Kako so se vojaške enote prilagodile ženskam in njihovim potrebam?

Ključne besede *Druga svetovna vojna, ženske v odporiških gibanjih, ženske v zavezniških vojaških enotah, bojevnice, propaganda.*

Abstract The author describes the entering of women into the allied forces during the Second World War. She focuses on the ways of incorporating women into the US army, the Red Army of the Soviet Union, the armed formations of resistance movements in

France and Italy, and the partisan army of Croatia. The circumstances during the Spanish Civil War were partly similar to those during the Second World War and that is why she also includes the example of Spanish republican forces, where women were fighting against the fascist forces. At the beginning she describes and compares the process of organising resistance and liberation movements in Europe and of incorporating female population into those movements. The main chapter focuses on the ways of including women into the armed formations of resistance movements and into the allied armies. The author tries to answer some key questions: how women integrated into the traditionally male military environment, what problems they faced in the army, what was the attitude of commanders and fellow soldiers toward women warriors, what duties women assumed in the army, whether they carried weapons and how the particularities of female features influenced the military life. The author tries to find answers to questions like: should women, who build human lives, really oppose violence and war which destroy the fruits of reproduction? What happened to ideals such as man, woman, family, homeland when women were fighting? Did the socially defined category of women transform when women became warriors? What was the process of militarisation of women in private spheres and in the battlefield like? Did women change military institutions by entering into them or did military institutions change women? How did the military units adjust to women and their needs?

Key words *The Second World War, women in resistance movements, women in the allied forces, women warriors, propaganda.*

Uvod Druga svetovna vojna je prekinila tok vsakdanjega življenja in temeljito spremenila mirnodobne načine življenja. Zaradi svoje totalnosti je pomembno spremenila tudi vključevanje žensk v vojno. Med vsemi družbenimi dejavnostmi je bilo tradicionalno prav vojskovanje najbolj povezano z moškostjo, ugledom, častjo in družbeno močjo ter zato ženskam nedostopno. Vojskovanje je veljalo za moško dejavnost »par excellence«. Vse to je bilo ženskam, ki so veljale za podrejena, submisivna in šibka bitja, tuje. Veličastje in beda vojskovanja sta jim bila prihranjena. Njihovo vključevanje v vojno je bilo povezano s sanitetno nego in oskrbo vojakov, z oskrbo v zaledju, ne pa neposredno z bojevanjem. V prvi svetovni vojni so ženske prihajale v stik z bojevanjem kot medicinske sestre in tovarniške delavke, izdelovalke orožja, oblačil in hrane za fronto. Nošenje in uporaba orožja sta jim bila prepovedana, njihova vloga v moderni državi naj bi bila reprodukcija življenja, ne pa njegova destrukcija.

Carole Pateman povezuje omejenost vojskovanja na moške v modernih državah z družbeno pogodbo, po kateri so se moški z nastankom moderne države v zamenjavo za državljanke pravice zavezali z orožjem braniti državo. Državljanstvo je bilo ženskam večinoma do 20. stoletja večinoma nedostopno in oboroženo bratstvo se je omejilo na moške. Ženske niso bile državljanke in zato tudi niso bile vojakinje. Moški so z orožjem branili svojo državo in svoje ženske. Ženske se pred oboroženim napadom niso branile same in njihova obramba je bila prepuščena moškim (po Pateman, 1998).

Druga svetovna vojna pa je prinesla spremembe tako v odnos držav do žensk (ženske so v mnogih državah med vojno ali kmalu po njej dobile volilno pravico), kakor tudi v odnos oboroženih sil in vojsk do vključevanja žensk vanje, in sicer kot bojevnic ali kot podporne sile.

1 NASTANEK ODPORNIŠKIH GIBANJ V EVROPI

Fašistična okupacija, njena brutalnost in genocidni nameni okupatorjev so po vsej Evropi spodbudili nastanek odporiških gibanj. Ta so bila različna, od majhnih skupin, ki so se omejile predvsem na propagandne in obveščevalne akcije ali sabotaže, do zelo močnih gibanj. Nekatera so oblikovala prave armade, ki so vezale nase močne sovražne enote in tako ustvarjale posebno fronto. Najmočnejša odporiška gibanja so bila v Franciji, Sovjetski zvezi, Poljski, Grčiji in Jugoslaviji (po Repe, 1995, str. 146). Organizatorice odpora so bile razne politične skupine, pogosto levo usmerjene. Ponekod se je njihov vpliv med vojno tako okrepil, da so osvobodilni boj lahko izkoristile za prevzem oblasti (izvedbo revolucije). Med komunističnimi in nekomunističnimi organizacijami so bila pogosta nasprotovanja, ki so izhajala iz različnih ideoloških usmeritev. Z oboroženim odporom so komunistične stranke začele šele po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. Nizozemsko, tako kot dansko in norveško, odporiško gibanje je bilo notranje enotno in je tesno sodelovalo z Londonom, kjer je bila leta 1940 ustanovljena Uprava za posebne operacije (Special operations Executive), ki je skrbela za usklajevanje vseh podtalnih dejavnosti v Evropi in na Daljnem vzhodu ter za preskrbo z orožjem in opremo (po Blake ur., 1993, str. 199–200 in Brajović, 1968).

Po vdaji francoske vojske 22. junija 1940 je bila Francija razdeljena na dva dela: na manjši, neokupirani del Francije oziroma t. i. Južno cono (Zone Sud), najprej imenovano tudi Svobodna cona (Zone libre), ki jo je upravljal režim v Vichyju, in na okupirani del Francije oziroma t. i. Severno cono (Zone Nord), ki je obsegala tri petine države in kjer je bila zbrana večina francoske industrije. V Severni coni je bil uradni jezik nemški in od avgusta 1942. leta je bila obvezna vojaška služba. Nemci so izgnali vse judovsko prebivalstvo in druge »nezaželene elemente«. Francoski jezik je bil prepovedan, francoski priimki ponemčeni. Posebnega odpora okupacijskemu režimu ni bilo. Vojaška in policijska poročila do julija 1941, ko so komunisti začeli aktiven odpor, kažejo na nemško zadovoljstvo z varnostnim stanjem v okupirani coni (po Repe, 1983). Po francoski predaji so Nemci obdržali skoraj dva milijona francoskih ujetnikov v vojnem ujetništvu (po Weitz, 1995, str. 26).

Razlog za razmeroma pozen pojav odporiških skupin v Franciji je bil milejši okupacijski režim. Čeprav je Francijo nemški režim ves čas okupacije štel za sovražnico, je v njej bolj upošteval mednarodno vojno pravo (izjema sta Alzacija in Lorena) kot v vzhodnoevropskih in balkanskih državah. Kolaboracijo je poskušal graditi na ideji o evropski solidarnosti in skupnem boju proti boljševizmu, računal pa je tudi na francosko protiangleško usmerjenost. Kljub močno razpredeni nemški varnostni mreži se je število sabotaž povečevalo. Odpor je naraščal, zato so v nemškem

političnem in vojaškem vrhu tudi za Francijo zahtevali enake maščevalne ukrepe, kakršne so izvajali v Sloveniji in Jugoslaviji, to je streljanje od 50 do 100 talcev za enega ubitega nemškega vojaka. Po juniju 1942 pa so spremenili taktiko, čeprav so streljanje še nadaljevali, in začeli kot povračilni ukrep izvajati množične deportacije (po Repe, 1983).

Odpor je začel general Charles de Gaulle, ki je iz Londona prek Odbora svobodne Francije (Conseil national de la Résistance) pozival okupirano in Vichyjsko Francijo v boj proti okupacijskim oblastem (po Diamond, 1999, str. 1–7). De Gaullu so se po zavezniškem izkrcanju v Afriki sčasoma pridružile nekatere v francoskih kolonijah nameščene enote in se nato borile po raznih bojiščih, najprej v Afriki, pozneje pa skupaj z zavezniki tudi v Evropi. Vloga De Gaulla je bila v začetku protislovna, v francoskih kolonijah ga niso priznavali, sam pa ni bil naklonjen komunističnemu odporniškem gibanju v Franciji. V okupirani Franciji so prve odporniške skupinice nastale jeseni 1940 in spomladi 1941, večinoma je šlo za obveščevalce in komandose, ki sta jih pošiljali angleški obveščevalni službi (Secret Intelligence Service in Special Operations Executive) ter Deuxieme bureau Svobodne Francije (po Repe, 1995, str. 147).

V Vichyjski Franciji so se Petainovemu avtokratskemu režimu pasivno upirali liberalni intelektualci in prepovedani sindikati, večina ljudi pa ga je podpirala. Za življenje v Južni coni je bilo namreč značilno, da vse do leta 1942 javnost ni videla povezave med okupacijskim in vichyjskim režimom (po Eck, 1998, str. 194–225). Med prebivalstvom so prevladovali resigniranost, obsedenost z vsakdanom, utrujenost in strah, ki so se mešali s sočustvovanjem s preganjanim judovskim prebivalstvom. Povezava med okupacijskim in vichyjskim režimom je postala očitna šele konec leta 1942 z nemško okupacijo Zone libre. Do takrat so se ljudje večinoma ukvarjali z vsakodnevnim preživetjem in se niso zanimali za politične in vojaške zadeve v neokupirani coni. Po okupaciji so nastale prve odporniške mreže (Libération, Combat in Franc – Tireur), ki so se z juga Francije širile na sever, vendar so bile še slabo strukturirane, njihov glavni cilj pa je bil z ilegalnim tiskom prepričati prebivalstvo, da je odpor nujen. Desno usmerjene stranke so se skoraj izključno opredelile za vichyjski režim in za kolaboracijo (po Diamond, 1999, str. 1–7). Med upornimi skupinami so bile tudi razvejane katoliške organizacije, ki so skrbele predvsem za preganjano prebivalstvo in se niso strinjale s podporo cerkve Petainovemu režimu. Prvo večjo odporniško skupino so skupaj s sindikati organizirali komunisti, vendar šele po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo. Komunistično-sindikalno gibanje je bilo organizirano v Narodni fronti, desno usmerjene politične skupine pa so ustanovile Združeno gibanje odpora (po Repe 1995, 147).

Odporništvo v Franciji se je povečalo, ko so se marca 1943 začele množične deportacije moškega prebivalstva na prisilno delo v Nemčijo. Ta dogodek je imel dramatičen učinek na prej pasivno populacijo, ki je nasprotovala deportacijam svojih najbližjih v Nemčijo. Mnogo moških je stopilo v ilegalo ali se pridružilo oboroženim skupinam makijev, da bi se izognili prisilni deportaciji v Nemčijo (po Diamond, 1999, str. 1–7).

Odporniško gibanje v Franciji je bilo neenotno in med komunističnimi in nekomunističnimi organizacijami je prihajalo do hudih nasprotovanj. Makije je podpirala Francoska komunistična partija, vendar njihovo delovanje ni bilo nadzorovano iz kakšnega centra. Kljub različnim političnim usmeritvam so se pod vodstvom De Gaulla odporniške skupine spomladi 1943 politično in vojaško združile v Francoski komite nacionalne osvoboditve (Comité français de liberation nationale) (po Repe, 1995 str. 147). Število članov rezistence se je v letih 1943–1944 povečalo in skupine so v večji meri sodelovale z de Gaullem v Londonu ter pozneje z začasno vlado v Alžiru, ki se je leta 1944 preselila v Pariz. Maja 1944 so se aktivnosti rezistence tako povečale, da so ponekod dobile tudi obliko odprtega uličnega bojevanja z Nemci, komunistične partizanske enote – makiji (maquisards) pa so okrepile svoje gverilsko bojevanje, ki je bilo usmerjeno na uničenje okupatorjevega transportnega prometa (po Diamond, 1999, str. 1–7). Spomladi 1944 je bilo v Franciji več deset tisoč borcev, najštevilčnejše in dejavne pa so bile enote makijev. Zavezniška invazija na Normandijo je 6. junija 1944 še povečala aktivnost rezistence. Nemci so se maščevali z napadi na civilno prebivalstvo. Število sodelavcev in sodelavk odpora je med osvobajanjem Francije naglo raslo, ob koncu vojne je bilo v odporniškem gibanju že blizu 500.000 ljudi (po Repe, 1995, str. 147).

V Italiji se je odporniško gibanje v večjem obsegu pojavilo šele po kapitulaciji fašističnega režima. Nova italijanska vlada se je povezala z zavezniki. Čeprav prodor ameriške in britanske armade ni bil tako hiter, kot je javnost pričakovala, pa je njihova prisotnost na Apeninskem polotoku spodbujala italijansko prebivalstvo k odporništvu s ciljem, da bi čim prej pregnalo nemško okupacijsko oblast. Ti makropolitni dogodki so motivirali množičen odpor fašističnemu režimu z upanjem, da bo Italija pričakala konec vojne na strani zmagovalcev (po Slaughter, 1997, str. 33).

Italijanska komunistična partija je že pred kapitulacijo italijanskega fašističnega režima imela ilegalno mrežo in je bila zato najuspešnejša pri oblikovanju italijanskega odporništva. Pod njenim vplivom je delovalo od 40 do 50 odstotkov vseh odporniških sil v Italiji. Preostalo odporniško gibanje je bilo v rokah krščanskih demokratov, socialistov in liberalcev. Stranke so imele svoje vojaške enote: komunisti gari baldinske brigade, socialisti matteotijevce, krščanski demokrati brigade del popolo, meščanski demokrati pa brigade d'azione. Italijanska rezistenca je poleg partizanskega bojevanja, ki je bilo najbolj razširjeno na severu, poznala tudi druge oblike odpora po mestih, zlasti stavke in sabotaže (po Brajović 1968, 165–181). Partizansko gibanje je zaradi hudega nemškega terorja večkrat zašlo v krizo. V obdobju prodiranja zaveznikov v Italijo pa se je močno okrepilo (Repe 1995, 148). Vsem političnim strankam italijanske rezistence je bilo skupno to, da so se zavemale za demokratično povojno ureditev. Zaradi želje po čim večjem vplivu v povojni Italiji so bila med temi skupinami politična trenja in tekmovanje v želji po zagotovitvi čim množičnejšega političnega zaledja (po Slaughter, 1997, str. 33–34).

Politični položaj na Hrvaškem je bil med vojno nekoliko podoben položaju v Franciji. 10. aprila 1941, na dan ko so Nemci zavzeli Zagreb, je bila razglašena Neodvisna

država Hrvaška (NDH), ki jo lahko deloma primerjamo z Vichyjsko Francijo. Novo državo so razglasili ustaši, zagovorniki hrvaškega nacionalizma, čeprav je bila v celoti odvisna od nemškega vodstva. Podobno kot Vichyjska Francija je hotela biti skrajno katoliška država (za abortus je veljala celo smrtna kazen). Medtem ko se je v Franciji izvajal genocid nad judovskim prebivalstvom, pa je na Hrvaškem prizadel zlasti srbsko prebivalstvo. Vichyjska Francija je poskušala vplivati na protiangleška in protiboljševiška čustva, ustaška NDH pa na protipravoroslavna in protiboljševiška čustva (po Repe, 1995, str. 151–156).

Odporniško gibanje se je na Hrvaškem razvijalo počasneje kot v preostalih predelih Jugoslavije, saj je precej ljudi v NDH videlo zarodek svoje nacionalne države. Najmočnejša predvojna stranka je zagovarjala politiko pasivnosti in distance tako do ustaške države kot do osvobodilnega gibanja. Odpor proti Nemcem so organizirali komunisti, ki so ohranili svojo politično mrežo tudi po nastanku NDH, saj so bili že pred tem dve desetletji v ilegali. Zaradi nesoglasij v hrvaškem komunističnem vodstvu je v odporniškem gibanju najprej sodelovalo predvsem srbsko prebivalstvo, hrvaško se je vključevalo postopoma. V primerjavi s francoskim odporniškim gibanjem je bilo hrvaško in jugoslovansko v celoti bolj monolitno in pretežno pod vplivom komunistične partije, v vojaškem pogledu pa je bilo že od začetka močnejše od francoskega. Komunistična partija je na Hrvaškem odpor proti okupaciji izkoristila za izvedbo revolucije. Na osvobojenih ozemljih je začela ustanovljati svoja oblastna telesa. Osnovna organizacijska oblika so bili narodnoosvobodilni odbori, ki so bili nestranskarški, čeprav je dejansko v njih imela nadzor komunistična partija, prav tako kot v množičnih protifašističnih ženskih, mladinskih in podobnih organizacijah, ki jih je ustanovljala. Narodnoosvobodilni odbori so bili organi oblasti od lokalne ravni (vaški in občinski odbori) do pokrajinskih odborov. Organizacijska individualnost hrvaškega osvobodilnega gibanja je začela slabeti po drugem zasedanju AVNOJ-a leta 1943, ko je začel naraščati nov administrativni aparat in se je začela krepiti centralizacija v jugoslovanskem smislu (po Repe, 1983).

V primerjavi s Francijo in Hrvaško je bila Sovjetska zveza v začetku druge svetovne vojne velika imperialistična sila s socialistično družbeno ureditvijo. Partizansko gibanje v Sovjetski zvezi je bilo najmočnejše v vsej Evropi. Posamezne enote so najprej nastajale spontano, v nemškem zaledju, potem ko so prebivalci spoznali, da jim Nemci ne prinašajo osvoboditve. Veliko partizanskih enot je nastalo iz razbitih ostankov Rdeče armade po nemškem napadu. Ponekod so partizanske enote zaradi velikanskih razsežnosti in neprehodnosti zemljišča (močvirja, pomanjkanje komunikacij) obvladovale polovico ali celo tri četrtine ozemlja. Ko si je Rdeča armada po prvem šoku opomogla, so poveljniški kader ali inštruktorje, pa tudi moštvo za partizanske enote, opremo in orožje poslali iz Moskve. Od tam so partizansko gibanje tudi vodili, klicali partizanske komandante na posvete, akcije pa usklajevali z ofenzivnimi načrti Rdeče armade, tako da so bile partizanske enote pravzaprav bolj sestavni del redne vojske kot pa avtonomno gibanje (po Clements, 1994).

2 ŽENSKE V ODPORNIŠKIH IN OSVOBODILNIH GIBANJIH DRUGE SVETOVNE VOJNE

Odporniška gibanja v Evropi so v precejšnji meri temeljila na delu žensk. V francoskem odporniškem gibanju je po uradnih statističnih podatkih sodelovalo od 7 do 12 odstotkov žensk, v italijanskem pa 27,5 odstotka. Raziskovalke so ugotovile, da v teh deležih niso zajete vse ženske, ki so sodelovale v odporu. Mnogo žensk je namreč pomagalo odporniškemu gibanju ne da bi postale njegove formalne članice, zato je dejanski delež žensk težko prikazati (po Diamond 1999, 98–124 in Slaughter, 1997, str. 33).

Zgodnje študije so vključevanje žensk v italijansko odporniško gibanje razlagale predvsem z osebnimi motivi žensk, ki so v odporništvo sledile svojim bližnjim. Te študije so videle nesebično in osebno predanost svojcem kot glavno gibalno za vključevanje italijanskih žensk v odporništvo. Jane Slaughter ugotavlja, da je sicer res, da glavni motiv za vključevanje žensk v odporniško gibanje ni bilo politično prepričanje, vendar družinske vezi niso bile edini razlog. Večinoma so ženske vpeljali moški, vendar je imela družina v odporištvu tudi drugačno vlogo. Ženske so se vključile zaradi pričakovanj in ciljev. Mlade ženske so vstopale v odporništvo, ker so hotele z lastno aktivnostjo prispevati k izboljšanju življenjskih razmer in hitrejši zmagi nad okupatorjem. Večinoma so bile v italijanskem odporniškem gibanju aktivne tiste ženske, ki so bile vključene v protifašistične dejavnosti že pred letom 1943 (po Slaughter, 1997, str. 43).

V Franciji je potekalo vključevanje žensk v odpor na podoben način. Pomembno so k temu prispevale socialne mreže, v katere so bile vključene že pred vojno. Družine so pri tem odigrale pomembno vlogo, hkrati pa so ženske tudi omejevale pri vključevanju v odporniške dejavnosti, saj so mnoge morale prevzeti skrb za otroke in starše (po Slaughter, 1997, str. 43). Tudi vključenost v predvojna društva, sindikate in skavtske skupine je prispevala k vključevanju v odporniško organizacijo, saj je zagotovila socialno mrežo in pretok informacij. Mlade ženske so vstopale v rezistenco zaradi želje po pustolovščinah, saj so bile pred vojno odvisne od družine in od opravljanja nezanimivih gospodinjskih opravil. V vojnem obdobju pa stara pravila niso bila več uporabna. V ilegali so ženske občutile svobodo, ki je bila popolnoma v nasprotju s predvojnimi normami. Prevzemale so obnašanje, dejavnosti in odgovornosti, ki so bile prej domena moških. Manj številčne so bile ženske, ki so vstopale v odporniško gibanje zavestno in iz političnega prepričanja. To so bile večinoma komunistke ali aktivne sindikalistke (po Weitz, 1995, str. 109–116).

Dejavnosti, ki so jih opravljale ženske v rezistenci, so bile večinoma podobne dejavnostim, ki so jih opravljale v tradicionalni družbi. Delovale so kot obveščevalke, bile so kurirke, razpečevale so propagandne letake in glasila, ponarejale so dokumente, skrivale judovske otroke, ilegalce in begunce na svojih domovih in skrbele zanje, pošiljale so hrano vojnim ujetnikom, delale kot radijske operaterke, protiobveščevalke so se infiltrirale v gestapo (po Eck, 1998, str. 194–225). Glavna dejavnost žensk

v vojnem času je bila predvsem zbiranje hrane in nujnih življenjskih sredstev. V prvi polovici let 1941 in 1942, ko so najhujše zime med okupacijo ogrozile preskrbo s hrano, so bile v Franciji pogoste demonstracije, v katerih so ženske zahtevale hrano. Policijska poročila ugotavljajo, kako so se množične demonstracije pogosto iz nepolitičnih preoblikovale v protirežimske. Vloga komunistične stranke v organizaciji demonstracij je jasna in jo dokazujejo tiskani propagandni letaki. V celoti pa je težko presoditi, v kolikšni meri so bile demonstracije politično motivirane oziroma spontane, saj je komunistična partija svojo vlogo v njih prikrivala pred oblastmi (po Diamond, 1999, str. 108–112).

Na podoben način kot Francozinje so se v odporiške akcije vključevale tudi ženske na Hrvaškem. Med obema primeroma se pojavlja pomembna razlika, saj je bil osvobodilni boj na Hrvaškem precej bolje organiziran in voden kakor v francoskem primeru. Medtem ko so se ženske v Franciji vključevale v rezistenco večinoma spontano in celo naključno, pa so imele na Hrvaškem organizacijo, ki je ženske načrtno spodbujala in usmerjala v osvobodilni boj. Komunistična partija Hrvaške je že pred vojno spoznala, da bodo v vojni ženske morale prevzeti večino nalog na terenu, saj bodo moški potrebni za oboroženi boj. V skladu s tem prepričanjem je partija ustanovila satelitsko organizacijo Antifašistično fronto žensk (AFŽ), ki je mobilizirala množice žensk za protifašistični boj (po Jancar Webster, 1990, str. 101–127). Ženske so v AFŽ izdajale svoje časopise, v katerih so obravnavale mobilizacijo žensk za osvobodilno gibanje, spodbujale ženske, naj kandidirajo na volitvah v narodnoosvobodilne odbore in zbirajo hrano, obleko, denar ter sanitetni material za partizane.

V španski državljanski vojni so ženske imele pomembno vlogo v obliki neoboroženega boja proti fašističnim silam. Množično so opravljale plačano delo in tako omogočile v vojnem času gospodarsko oskrbo. Zagotavljale so najrazličnejšo oskrbo republikanske vojske: od sanitetne oskrbe do oskrbe z orožjem, hrano, obleko in informacijami. Republikanke so odigrale pomembno vlogo v smislu neoboroženega odpora in množične antifašistične mobilizacije prebivalstva v zaledju (Nash, 1995, str. 177–186). Mnoge Španke so z navdušenjem sodelovale v vojni in podpirale oborožen odpor fašizmu. Veliko med njimi jih je bilo prepričanih militaristk, toda spolna diferenciacija je usmerjala žensko mobilizacijo v suportivne, komplementarne vloge v antifašistični odpor v zaledju. Glavni slogan v vojni so postale besede *La Pasionarie*: Bolje, da ste vdove herojev kot žene strahopetcev! Ženski heroizem se je v tedanji španski družbi enačil z materinskim žrtvovanjem. Desničarsko usmerjene matere so poskušale zadržati svoje može in sinove, da se ne bi udeležili oboroženega boja, levičarke pa so spodbujale svoje sinove in hčere, naj zgrabijo za orožje in se borijo za republiko (po Kaplan, 1997, str. 177–185).

V odporiškem gibanju Italije so ženske opravljale podobna dela kot v drugih odporiških gibanjih. Večinoma se niso borile z orožjem, zlasti ne v južnem delu države, temveč so zagotavljale oskrbo s hrano, obleko ter skrbele za otroke. Zaradi vojne so se meje med javnim in privatnim zabrisale in pomen ženskega dela se je spremenil,

čeprav je predvojni spolni sistem ostal nedotaknjen. Jane Slaughter podobno kot Barbara Jancar ugotavlja, da solidarnost med ženskami in moškimi v odporiškem gibanju še ni pomenila enakosti, čeprav so bile ženske prepričane, da so enakopravne (po Slaughter, 1997).

V Sovjetski zvezi so ženske zasedle delovna mesta moških, ki so odšli na fronto. Ideologijo materinstva je zamenjala ideologija državljanskih dolžnosti, ki je klicala ženske na delo v tovarne in rudnike. Ženske so predstavljale rezervno armado delovne sile države, ki jo je izkoriščala na podlagi spolno diskriminatorne politike (po Khotkina, 1994, str. 85–91).

ZDA niso poznale odporiškega gibanja, pa vendar je vojna situacija oblikovala nove družbene potrebe, s katerimi je ameriška javnost vzpostavila nova pričakovanja do žensk. Podobno kot v Sovjetski zvezi so tudi v ZDA ženske zapolnile praznino, ki je nastala na trgu delovne sile, ko so bili moški mobilizirani. Hkrati s tem pa so oblasti pričakovale, da bodo ženske moralno podprle in spodbujale moške za vojaško službo. S tem namenom so oblasti sprožile medijsko kampanjo za mobilizacijo ženske seksualnosti, da bi dvigovale bojno moralno vojakov. Revije, filmi in plakati so pozivali ženske, naj pripomorejo k zabavi in razvedrilu vojakov. V zabaviščni industriji so rekrutirali najstnice. Celotne organizacije kot Ženska krščanska zveza so rekrutirale šestnajstletnice kot hostese v vojaških kantinah in centrih za prostovoljce. Sčasoma se je v javnosti uveljavilo mnenje, da so domoljubne ženske promiskuitetno usmerjene in nagnjene k prostituciji. Razlika med patriotko in prostitutko se je zbrisala. Prišlo je do zlitja kategorije patriotka s kategorijo prostitutka v nov pojem patriotutke (patriotute). V diskurzu spolnih dolžnosti so imele ženske recipročen dolg do moških, ki so služili v vojski. Žensko telo naj bi poplačalo tveganje moških, ko so na fronti branili ženske. Paradoksalno pa je ženska, ki je hotela uresničiti svojo domoljubno dolžnost, postala potencialna sovražnica domovine in simbol nevarnosti ter spolne bolezni. Ameriška vlada, vojska in medicinske institucije so začele kampanjo boja proti prostitutkam in promiskuitetnim ženskam, ki so postale metafora za nevarno seksualnost in edini krivec za prenašanje spolnih bolezni. V javnih občilih so se postavljali problemi higiene žensk, razširilo se je prikazovanje promiskuitetnih žensk kot mentalno zaostalih in psihopatk. V San Franciscu je Mestna klinika za kontrolo spolnih bolezni oblikovala program prevzgoje promiskuitetnih žensk in deklet. Oblasti so predlagale ustanovitev posebnih centrov za rehabilitacijo žensk in povečan policijski nadzor javnih prostorov. Glavni krivec za širjenje spolnih bolezni so postale ženske, medtem ko vojakom nihče ni očital spolnih odnosov s prostitutkami. Medijska kampanja je šla tako daleč, da so bile spolno deviantne ženske obtožene saboterstva in izdaje naroda. V tem položaju je bil edini način, da se mlada dekleta rešijo družbene stigme, poroka. Hitre poroke so postale fenomen vojnega obdobja (po Hegarty, 1998, str. 112–136).

Delovanje žensk v odporiških gibanjih Francije, Italije, Slovenije in Jugoslavije ter v republikanski Španiji in medvojni Sovjetski zvezi ter ZDA je v največji meri povezano z materialno oskrbo, zlasti z oskrbo s hrano. Ženske so bile namreč aktivne

predvsem na področjih, ki so se ukvarjala z materialno oskrbo odporniškega gibanja ali od fašizma ogrožene države. Množično so se vključevale v vojno gospodarstvo in logistično oskrbo odporniških gibanj. Brez vključevanja žensk v gospodarstvo ne bi bila mogoča dejanska mobilizacija moških v oborožene sile. S svojim delom so pripomogle k razgibanosti vojnega dogajanja in omogočile delovanje vojnega gospodarstva, kar je bil prvi pogoj za vojno. Odporniška gibanja so se sicer res oskrbovala tudi z vojnim plenom, toda to ni bil edini vir oskrbe. Preostali del materialne oskrbe so zagotavljale tudi ženske. Tako v slovenskem kot v drugih osvobodilnih gibanjih je bila glavna vloga žensk v zagotavljanju sanitetne oskrbe, obveščevalna zagotovitev, oskrbovanje s hrano, obleko, orožjem in stanovanjem. Pomemben je še motivacijski vidik sodelovanja žensk v protifašističnem boju in vpletanje moralističnega diskurza v aktivno sodelovanje žensk v vojni. V vseh opisanih primerih je aktivno sodelovanje žensk proti fašizmu motivacijsko pozitivno vplivalo na moške množice in to so propagandna sredstva v manjši ali večji meri tudi izrabljala. Posebnost pa je vpletanje morale v propagando, kar se je najbolj očitno zgodilo v ZDA, kjer se je puritanska tradicija spopadla z novo aktivno vlogo žensk v družbi in se nanjo odzvala na način, ki je ženske ponovno potisnil v sfero privatnega. Z izenačenjem pojma patriotk in prostitutk so se ženske prenehale ukvarjati z dejavnostmi za mobilizacijo moških v protifašističnem boju in se umaknile v privatno življenje. Podobno se je zgodilo v revolucionarni Španiji, kjer je prišlo do spopada tradicionalnih katoliških vrednot z novimi vrednotami republikanske strani. Tradicionalna miselnost je prevladala nove revolucionarne vrednote in pripomogla k izrinjenju žensk iz dejavnosti, ki so tradicionalno veljale za moške. Z vpeljavo problematike ženske seksualnosti je prišlo do izenačenja bojevnic s prostitutkami in posledično do njihovega odhoda z bojišč. Na Hrvaškem pa je bil položaj drugačen. Moralistični diskurz se je osredotočal na problematiko ženske seksualnosti v kolaboracionističnem taboru, ne pa v odporniškem gibanju. Komunistična partija se ni hotela odreči podpori ženskih množic in ni dovolila, da bi se uveljavile tradicionalne vrednote, ki bi s problematizacijo ženske seksualnosti izrinile ženske iz odporniških dejavnosti. Sodelovanje žensk v protifašističnem boju se je torej v vseh obravnavanih primerih v največji meri osredotočalo na neoboroženi odpor, ki pa je bil pogoj za oboroženi odpor, katerega nosilci so bili večinoma moški. Do izrabe ženske seksualnosti za dvigovanje morale vojakov je prišlo v ZDA, ki se od drugih obravnavanih primerov razlikujejo predvsem v tem, da vojna ni potekala na njihovem ozemlju in so zato poleg domoljubja potrebovale dodatno motivacijsko gonilo.

Osebna izkušnja sodelovanja v odporniških gibanjih je ženske močno zaznamovala in usmerjala tudi njihovo povojno razmišljanje. Pomen sodelovanja v odporništvu je v smislu osebne izkušnje zelo močan. Anna Bravo je analizirala intervjuje z ženskami, ki so preživele nacistična koncentracijska taborišča. Ugotovila je, da je ta izkušnja tako globoko posegla v življenje žensk, da je prišlo do vzpostavitve kontinuitete v njihovem spominu in temelja, na katerem so ženske zgradile lastno identiteto. Vse druge dogodke v svojem življenju so primerjale s tem prelomnim, na katerem so oblikovale samopodobo. Podobno ugotavlja Jane Slaughter za ženske, ki so sodelovale v odporništvu. Te so vse življenje ostale partizanke ali odpornice, ne

glede na to, da je bila to le kratka izkušnja v njihovem življenju. Z njo so se osvobodile svojih okov in na njej zgradile lastno samopodobo. O tem govorijo številne avtobiografije in spomini, ki so izšli v povojnem obdobju (po Slaughter, 1997). Vojna je ženske močno zaznamovala tudi v hrvaškem prostoru, vendar ne le v pozitivnem smislu. Ženske so res vstopile v javno življenje in aktivno sodelovale v odporu, toda v še večji meri so nanje vplivale izgube svojcev, doma, zapori, taborišča. Spominski viri dokazujejo, da so lastno samopodobo večinoma gradile na tragičnih izkušnjah in želji po osmišljanju vojnih izgub, kot pa na novih političnih pridobitvah in vojaških izkušnjah. Prevladuje predvsem težnja po osmišljanju medvojnega trpljenja in njegovem vključevanju v širši kontekst NOB.

3 ŽENSKE V OBOROŽENIH SILAH DRUGIH ODPORNIŠKIH GIBANJ IN V ZAVEZNIŠKIH VOJSKAH

Oborožene sile so bile vse do druge svetovne vojne »rezervirane« za moške državljane, ki so s služenjem v vojski opravljali eno od svojih državljanskih dolžnosti, torej obveznosti do nacionalne države. Prva svetovna vojna je bila v odnosu do vključevanja žensk v oboroženi boj izključujoča do žensk, pri čemer je bila razmejitev med fronto in zaledjem jasna in je večinoma ohranjala tradicionalno spolno delitev del. Ženske namreč v obdobju prve svetovne vojne niso imele možnosti postati bojevnice, so pa bile množično vključene v plačano delo, saj so potem, ko so moški odšli v boj, delovna mesta v industriji ostala prazna. V drugi svetovni vojni se je razlika med fronto in zaledjem zakrila. S prekrivanjem obeh je prišlo do tega, da so bile ženske v večji meri žrtve vojne, hkrati pa so prevzele dejavnosti, ki so bile v obdobju miru rezervirane za moške. Ženske so zavzele položaje plačane delovne sile v vojni industriji in gospodarstvu, hkrati pa so se vključile tudi v oboroženi boj, v bojevanje, ki je do takrat simbolno predstavljalo nadvlado in premoč moškega spola.

3.1 Delež žensk v oboroženih formacijah

Ženske so se vključevale v oborožene formacije odporniških gibanj, bile pa so tudi pripadnice redne armade v Sovjetski zvezi in ZDA. Način vključevanja je bil v posameznih primerih različen, delež žensk v oboroženih silah je bil primerljiv in ni nikjer presegel 10 odstotkov. V Franciji in Italiji so se le redke borke vključile v oborožene formacije odporniškega gibanja, ker voditelji v svoje vrste niso hoteli sprejemati žensk. Vojaški poveljniki so se bali, da bodo borke razbile solidarnost in tovarištvo ter tako zmanjšale bojno sposobnost njihovih enot (po Slaughter, 1997). Značilno je, da tudi voditelji tistih skupin, ki so bile ideološko najbolj naklonjene emancipaciji žensk, niso odobrvali bojevnice v svojih vrstah. Predsodki, da se ženske ne smejo boriti z orožjem in da je vojna moška zadeva, so bili močni in so ženske odvrčali od vključevanja v oboroženi odpor. Odpornice so zato prevzele predvsem logistično in sanitetno oskrbo oboroženih formacij (po Diamond, 1999, str. 112–124).

Partizanska vojska na Hrvaškem je bila v rokah komunistične partije, ki se je zavzemala za emancipacijo žensk. To je bil glavni razlog, da so bile hrvaške

partizanske enote bolj naklonjene sprejemanju žensk v svoje vrste. Uradno namreč ni bilo dovoljeno nasprotovati vključevanju partizank v bojne enote. Na Hrvaškem je veljalo vojskovanje za zelo prestižno in častno zadevo, zato so ženske vstopale v partizane z velikim navdušenjem. Kljub uradnemu stališču partije do vključevanja žensk so se morale partizanke soočiti s predsodki partizanskih poveljnikov, ki so bili vzgojeni v partiarhalnem duhu in niso bili naklonjeni vključevanju žensk v vojsko. Na Hrvaškem so se v partizansko vojsko najprej vključevale predvsem Srbkinje, sčasoma pa so se jim priključile tudi Hrvatice. Mnoge ženske so bile v želji postati bojevnice zavrnjene iz različnih razlogov – ko je bil npr. formiran prvi bataljon v Liki, se je prostovoljno javilo kar 700 žensk, naborna komisija pa jih je sprejela le 110 (po Jancar Webster, 1990, str. 78–100).

Sovjetske oblasti so se odločile, da bodo več žensk sprejele v Rdečo armado potem, ko so ženske v prvem letu vojne odločilno podprle oborožene akcije sovjetske armade. V Rdečo armado so vstopale kot prostovoljke. Ob koncu vojne je več kot 800.000 bork prostovoljno služilo v oboroženih silah, kar je bilo približno osem odstotkov vojaškega osebja (po Engel, 1999, str. 138–159). Podobno kot Sovjetska zveza so tudi ZDA rekrutirale ženske v vojsko po principu prostovoljnosti, vendar je bil vstop omejen v letu 1943, ko so bile odpoklicane temnopolte rekrutke (po Meyer, 1996, str. 186–209).

3.2 Kdo so bile ženske v oboroženih formacijah

Ženske v oboroženih formacijah odporiških gibanj so bile mlade, večinoma mlajše od 30 let. V hrvaško partizansko vojsko so sprejemali prostovoljke, stare od 18 do 45 let, in izjemoma tudi mlajše, vendar so številčno prevladovale ženske do 30 let (po Jancar Webster, 1990, str. 78–100). Komunistična partija, ki je bila vključevanju žensk v odporišstvo večinoma najbolj naklonjena (poleg anarhistov v Španiji), je imela na začetku svojo bazo v mestnih okoljih, zato so bile prve bojevnice v odporiških gibanjih iz mest, prevladovale so delavke, študentke in pripadnice intelektualnih poklicev – učiteljice. V hrvaško partizansko vojsko so se od leta 1943 vključevale tudi ženske iz kmečkih okolij, ker je partija iskala številčnejše zaledje in se je bojevanje preselilo iz mest v gorate in odročne predele. Med italijanskimi partizankami pa je bil že v začetku največji delež kmečkih delavk (92 odstotkov) in gospodinj (po Slaughter, 1997, str. 55).

Ženske v ameriški vojski so bile mlade in neporočene. 70 odstotkov je bilo starih manj kot 30 let, enak delež pa je bilo neporočenih. Le 15 odstotkov rekrutinj je bilo poročenih, druge so bile vdove ali ločene. Vojska je rekrutirala ženske, ki so imele povprečno višjo izobrazbo kot druge ženske, večinoma je šlo za dekleta srednjega sloja (po Meyer, 1996, str. 186–209).

3.3 Motivi žensk za bojevanje

Glavni razlog, da so ženske zapustile civilno življenje, je bila nevarnost, ki jim je pretila na območjih, kjer so vzpostavile oblast nacistične okupacijske oblasti. V

Vichyjski Franciji so ji bile najprej izpostavljene predvsem Judinje, na Hrvaškem pa Srbkinje. Z oblikovanjem odporiškega gibanja so okupacijske oblasti uvedle nasilne ukrepe tudi do preostalega civilnega prebivalstva: tako moške kot ženske so mučili v zaporih, pošiljali so jih v koncentracijska taborišča in streljali kot talce. Izpostavljenost civilnega prebivalstva je bila velika, zato so nekatere ženske raje odšle v ilegalo in partizanske ali gverilske oborožene formacije, kjer so se počutile varne, saj so za svojo varnost lahko skrbele in jo branile z orožjem.

Pogost razlog, da so ženske postale borke, je bila osebna tragedija zaradi vojne: nasilna izguba svojcev, uničen dom in v povezavi s tem želja po maščevanju. Ta motiv je poleg patriotizma in obrambe naroda močno prisoten v evropskih odporiških gibanjih. Manj so ženske vstopale v oborožene formacije iz političnega prepričanja. Šlo je za bolj izobražene ženske ali za tiste, ki so bile politično ali sindikalno organizirane že pred vojno (po Nash, 1995, str. 101–140). Na Hrvaškem se je v drugem delu vojne kot motiv za vstopanje v partizane pojavilo tudi oboževanje Titove osebnosti in komunistične partije (po Jancar Webster, 1990, str. 78–100). V Sovjetski zvezi sta medicinsko osebje silili na fronto propaganda in predvojna vzgoja, ki so je bile ženske deležne na šolanju, ostale pa želja po aktivni obrambi domovine. Američanke so v vojski prejemale dobro plačo, kar jim je omogočilo osamosvojitve od staršev, hkrati pa so izkusile vznemirljivost vojaškega življenja in spoznale nove kraje. Pri Američankah je bila v ospredju odločitev za osamosvojitve od staršev, manj pa odločitev za aktivno obrambo lastnega življenja (po Meyer, 1996, str. 186–209). Tudi pri evropskih odpornicah najdemo željo po pustolovščinah in aktivnem, vznemirljivem življenju kot enem od razlogov za bojevanje, pa vendar je bila ta želja v ozadju močnejših čustev, kot so strah, želja po maščevanju, želja po preživetju in obrambi.

3.4 Vloga žensk v oboroženih formacijah

V partizanski vojski na Hrvaškem so bile ženske najštevilčnejše zastopane v štabih in artileriji. Najmanjši odstotek je bil v regularnih teritorialnih enotah, v specializiranih enotah pa je bil ta delež višji (po Jancar Webster, 1990, str. 78–100). V italijanski partizanski vojski je bila večina žensk vključena v Gruppi di Azione Patriottica (GAP) in v Squadre di Azione Patriottica (SAP). Šlo je za majhne partizanske enote, ki so pogosto delovale v bližini kraja, iz katerega so borci in borke izhajali. Izvajale so sabotaže, organizirale stavke, skrbele za rekrutacijo novih članov v partizane, izobraževale so nove člane in izvajale civilno obrambo (po Slaughter, 1997).

V odporiških enotah so morale ženske poleg svojih rednih vojaških nalog in zadolžitvev dodatno opravljati še opravila, kot je pranje oblek sebi in soborcem ter kuhanje. Tako so partizanke na Hrvaškem čez dan opravljale vojaške naloge kot drugi borci, ponoči pa so namesto počitka krpale, šivale in prale obleke sebi in moškim kolegom. Mnoge so morale opravljati kurirska dela, administrativna, telegrafsko operativna in kuharska dela. Vsa ta dela so bila slabše vrednotena kot bojevanje in kljub temu, da so jih partizanke opravljale dodatno, so bile večinoma prepričane v svojo enakopravnost, saj je že zgolj dejstvo, da se smejo boriti z orožjem in biti bojevnice, zanje

pomenilo emancipacijo in osvoboditev od tradicionalne vloge žensk v družbi. 42 odstotkov žensk v partizanih na Hrvaškem je imelo vlogo bojevnice, 40 odstotkov pa jih je izvajalo sanitetno dejavnost. Zdravnic je bilo malo in so bile zelo iskane, zato so uživale izjemno spoštovanje in ugled, ki je v nekaterih primerih dobil legendarne razsežnosti. Med intelektualkami so v partizanih prevladovalе učiteljice, ki so bile pogosto imenovane za politkomisarke. V tej vlogi so združevale vojaško in politično funkcijo, so pa le redke dosegle višja politkomisarska mesta, kot je npr. raven komisarke odreda (po Jancar Webster, 1990, str. 78–100). Položaj v Rdeči armadi je bil podoben. Tudi sovjetske ženske so v vojski opravljale predvsem tradicionalna ženska opravila: prale so umazane in krvave obleke vojakov, pripravljale hrano in jo dostavljale na bojišče, delale so kot telegrafistke, medicinske sestre in zdravnice. Poleg teh nalog so se Sovjetinje izkazale še kot strojničarke, ostrostrelke, voznice in kot tehnično osebje v tankovskih enotah. Le redke so bile na poveljniških mestih (po Engel, 1999, str. 138–159).

Diskriminacija bork v partizanski vojski se je kazala na več načinov. V največji meri je k njej prispeval odnos partizanskih starešin do bork. Ne glede na to, da je partija težila k temu, da so bili poveljniki partijsko organizirani, pa jih ni uspela resocializirati, kar se je kazalo zlasti v odnosu do žensk. Med ideologijo in resničnostjo je bilo precejšnje neskladje. Partija je zagovarjala enakopravnost žensk v družbenem življenju, v resnici pa te enakopravnosti ni zagotavljala. Tako so bile mnoge odporne ob prihodu v partizane razočarane nad tradicionalno miselnostjo vojaških poveljnikov. Partizanski poveljniki so si prizadevali borke zaposlovati v tistih vojaških dejavnostih, ki so jih ženske opravljale v civilnem življenju, v vojski pa so te dejavnosti veljale za manj vredne. Borke so razporejali na delo v kuhinjo, saniteto ali štabe, kjer so opravljale administrativne dejavnosti in na dolžnosti, ki niso bile neposredno povezane z bojevanjem: opravljati so morale kurirsko službo, zbirati obveščevalne podatke ipd.

V odporniških oboroženih formacijah so bile ženske pomešane med moške borce in popolnoma ženske vojaške enote so bile izjema (na Hrvaškem so ženske formirale četo, v Španiji so republikanke ustanovile bataljon). V Rdeči armadi in partizanskih vojskah so se ženske vključevale v moške enote. V takšnih razmerah so bili odnosi med borci in borkami zelo tesni, saj so skupaj spali, jedli, se borili in tudi hodili na dolgih pohodih. Ti so bili namreč del partizanske taktike bojevanja in so potekali ponoči, povprečno pa so prehodili od 35 do 40 kilometrov na noč. Če upoštevamo še hude balkanske in ruske zime ter pomanjkanje hrane, ugotovimo, da je bilo partizansko življenje fizično naporno. Izpostavljenost težkim vremenskim pogojem, pomanjkanju in stresni situaciji je povzročila, da mnoge ženske po vojni niso več mogle zanositi in imeti otrok. Večini žensk je zaradi pomanjkanja hrane in primitivnih življenjskih pogojev tudi izostala menstruacija.

Sovjetske veteranke v opisih življenja na fronti poudarjajo tovariške odnose, ki so jih imele s soborci. Vojaki so ženske vseh dolžnosti in činov v vojski klicali sestrechka – sestrica, kar še posebej poudarja aseksualno, tovariško plat medsebojnih odnosov na fronti. Seksualna namigovanja in dejanja v enoti so vojaki razumeli kot kršitev

incestnega tabuja. Bolj problematične odnose pa so imele sovjetske borke z nadrejenimi častniki in podčastniki, saj so ti pogosto izrabljali svoj položaj za spolno nadlegovanje in spolno nasilje nad podrejenimi borkami (po Engel, 1999, str. 138–159).

V odporniških oboroženih formacijah je moralni kodeks odnosov med spoloma večinoma vzdrževala komunistična partija (Hrvaška, Francija, Grčija). Ta je strogo prepovedovala spolna razmerja med borkami in borci, razen ko je šlo za zakonski par. Ljubezenska nagnjenja so si lahko kazali tako, da so si delili hrano ali pomoč pri nošnji orožja. Španske bojevnice pa omenjajo, da jim je bila želja po spolnosti na fronti tuja, saj jih je primarna želja po preživetju popolnoma zaposlila, tako da za vse ostalo ni bilo časa (po Nash, 1995, str. 101–140).

Vloga žensk v ameriški vojski je bila drugačna kot vloga partizank, ker je vojska ZDA rekrutirala ženske v posebne ženske enote Military Women's Army Corps (MWAC), ki so se ukvarjale s posebnimi dejavnostmi. Razlog za oblikovanje ženskih enot je bil v tem, da je hotela armada zagotoviti vojakinjam takšen vojaški položaj, da z njim takratna pojmovanja ženskosti in moškosti ne bi bila motena. Tako so imele vojakinje dostop izključno do opravljanja tradicionalnih ženskih opravil. Delale so lahko v sanitetni službi, administrativno in pisarniško delo, v pralnicah, enotah za zveze in kot telefonske operaterke. Niso bile oborožene in niso imele statusa bojevnic kot njihove čezatlantske kolegice. Bile so izključno militarizirane civilistke. V primerjavi z vojaki so bile slabše plačane in niso imele istih beneficij in činov kot njihovi moški kolegi. Njihovo delo je bilo zgolj premestitev ženskega dela iz gospodinjstva v armado. Kljub slabši plači in statusu delo medicinskih sester in zdravnic na fronti ni bilo nič manj nevarno od dela vojakov. Pokazati so morale enako mero fizične moči in emocionalne stabilnosti kot vojaki. Sanitetna opravila so bila tradicionalno tako močno povezana z ženskostjo, da se je število ženskega sanitetnega osebja v ameriški vojski v zadnjem letu vojne tako povečalo, da so bili moški v sanitetnih enotah osumljeni homoseksualnosti in feminilnosti (po Fenner, 1998).

3.5 Podoba žensk v oboroženih formacijah

Podoba žensk v oboroženih formacijah je bila različna. Ponekod so ženske prevzemale moško zunanjo podobo, drugod pa so iz lastne želje ali zaradi prisile okolja ohranjale ženski videz za vsako ceno. Desanka Stojić je opisala prvo žensko partizansko četo na Hrvaškem in v tem opisu govori tudi o tem, kako so partizanke spreminjale zunanji videz, da bi postale bolj vojaške in tako prave borke. Z vstopom v enoto so si morale postriči dolge, v kite pletene lase, kar je bila velika žrtev, saj je v njihovem kulturnem okolju veljalo striženje po tradiciji kazen za dekleta, ki so prišla na slab glas zaradi promiskuitetnega vedenja. V civilnem življenju so nosile krila, ki so jih v enoti zamenjale za italijanski vojski zaplenjene vojaške hlače. Italijanske uniforme so jim bile pogosto prevelike. Zlasti v prvih letih vojne so bile partizanke deležne posmeha soborcev (po Sklevicky, 1996). Vendar izrazito moški videz med partizankami ni bil pravilo, saj so nekatere ženske ohranjale dolge lase kot znamenje ženskosti pod moškimi uniformami (po Jancar Webster, 1990).

Obnašanje žensk v oboroženih formacijah odporiških gibanj in v partizanski vojski je bilo usmerjeno v doseganje tistih osebnostnih lastnosti, ki so veljale za tipično moške. Ženske so se hotele pokazati kot pogumne in neustrašne v boju. Za bojevnice je bilo pomembno, da niso pokazale strahu ali bolečine. Nekatere so prav zato, ker so uspešno prekoračile tradicionalne ženske lastnosti in pokazale, da znajo vojaško delovati še bolj moško kot moški, postale simbol partizanskega odpora. Na Hrvaškem so bile nekatere partizanke razglašene za narodne heroine (ibid.), v španski državljanski vojni so na republikanski strani postale znamenje protifašističnega boja herojske ženske – milicianas. O njihovem junaštvu je nastalo veliko zgodb in legend (po Nash, 1995, str. 101–140).

Partizanske in gverilske oborožene formacije večinoma niso imele formacijsko določenih uniform, tako da so si obleko zagotavljale deloma iz civilnega življenja, deloma pa iz vojnega plena. V takšnih razmerah je bila pri oskrbi obleke, primerne za vojskovanje, pomembna osebna iznajdljivost. V Rdeči armadi je bil položaj drugačen, saj je šlo za redno armado, ki se je oskrbovala z industrijo države, za katero se je borila. Kljub temu, da se je sovjetska vojska odločila v svoje vrste sprejeti tudi ženske in jih je kar 800.000 vstopilo v vojsko, pa vendarle niso dobile uniform, prirejenih za ženska telesa. Borile so se v moških uniformah. Težki škornji so jim bili preveliki, saj so bili narejeni po meri večjih moških nog. Podobno je bilo s plašči, srajcami in hlačami. Zato so improvizirale. Škornje so polnile s povoji. Modrčke so si šivale iz sanitetnega materiala, zato so se zdravniki jezili nanje. Posebnih sanitarnih ureditev za ženske ni bilo. V takšnih razmerah so borke doživljale anatomijo svojih teles kot oviro in dodatno breme (po Engel, 1999).

Pripadnice ameriških MWAC so se po videzu močno razlikovale od bojevnice drugih armad. Voditeljice MWAC so bile namreč prepričane, da bodo samo s spolno disciplino zagotovile legitimnost svojih enot in spoštovanje javnosti. Uveljavile so pravila, ki so preprečevala moški videz in obnašanje pripadnic svojih enot. Da bi uniformirane ženske izgledale čim manj moško, je ameriška vojska uvedla posebne uniforme, ki so poudarjale ženskost. V ženskih enotah so prepovedali kratko ostrižene lase in moške pričeske ter spodbujali nošenje kril, kljub temu, da so bile hlače zaradi vremenskih razmer pogosto primernejše. Poleg ženskega videza so vojaške oblasti nadzirale spolno vedenje žensk v vojski. Pregarjale so žensko promiskuiteto in homoseksualnost. Za obtožbo so bile dovolj že govorice o tem, da je neko dekle promiskuitetno ali homoskesualno. Žrtve takšnih govorice se niso mogle braniti, ker jih formalno niso obdolžili spolne deviantnosti ali lezbištva, temveč drugih prestopkov. Teh ni bilo težko najti, saj so za ženske v vojski veljala strožja pravila obnašanja kot za moške. Govorice so se širile zaradi najrazličnejših osebnih motivov, sumničenja pa je potrjevalo kakršnokoli moško obnašanje (po Meyer, 1996, str. 186–209).

3.6 Vpliv okolja in propagande

V oboroženih formacijah, v katerih je imela komunistična partija glavni ideološki vpliv, so propagando o enakosti med spoloma umestili v kontekst razrednega boja. Propaganda o spolni enakosti je bila močna in je spodbujala predvsem aktivistke,

manj pa se je nanašala na vključevanje žensk v oborožen boj oziroma je do tega prišlo le posledično. Na Hrvaškem so bile mnoge ženske, ki so kot aktivistke šle v partizane, da bi se bojevale, razočarane, saj so pričakovale, da bodo v partizanih obravnavane enako kot moški. Za moralno diskreditacijo partizank si je prizadevala nasprotnikova propaganda, zlasti ustaška in četniška, ki je širila govornice, da partizani partizanke posiljujejo, da so prostitutke in da jih je polovica nosečih. Skratka, poskušala jih je prikazati kot promiskuitetna spolna bitja, katerih motiv za vojskovanje je spolna zadovoljitev v moški družbi (po Jancar Webster, 1990).

Republikanska propaganda v Španiji ni spodbujala vstopanja žensk v oborožen boj in jim je nalagala dolžnost, da ostanejo doma in skrbijo za dom in družino. V tem so se strinjale vse stranke na republikanski strani, pa tudi ženske organizacije (po Nash, 1995, str. 101–140). Že septembra 1936, manj kot dva meseca po začetku vojne, je začelo javno mnenje republikanske bojevnice označevati za prostitutke. Med vojaki so se začele tudi v resnici širiti spolne bolezni, za katere je bilo po ugotovitvah Mary Nash krivo predvsem širjenje prostitucije v zaledju. Javno mnenje je za širjenje spolnih bolezni, ki so zmanjševale bojno moč republikanske vojske, krivilo bojevnice na fronti. Spolne bolezni so postale »fašizem narave«, krivda zanje pa je pripadla borkam (po Kaplan, 1997). Pritisk javnega mnenja je bil tako močan, da je v začetku leta 1937 število bork drastično upadlo. Javno mnenje in propaganda sta ženske prepričala, da so doma in v zaledju bolj koristne kot na bojišču (po Nash, 1995, str. 101–140).

Sovjetska propaganda v času vojne ni spodbujala žensk, naj se priključijo oboroženim silam, in je pozivala na materinska čustva in dolžnosti. V propagandnih izrazih je takoj po nemški invaziji na Sovjetsko zvezo opaziti okrepljen imaginarij ženske matere, ki je utelešenje doma in družine, ki jo morajo moški braniti, čeprav s svojim življenjem. Celo ženske, ki so igrale netradicionalne vloge na fronti, so predstavljali kot nežne in domačne. V nasprotju s pogumnimi vojaki so bile vojakinje dekliske. V propagandi so se vojakinje le redko pojavljale. Vojna propaganda je portretirala ženske kot pasivne – spolno in tudi na splošno.

Vpliv javnosti je bil močan zlasti pri oblikovanju MWAC v ZDA. Nastanek teh enot je spremljal buren odziv javnosti in množičnih medijev. Razširil se je paničen strah, da bodo ženske v vojski postale agresivne, da bodo prevzele moške lastnosti in z njimi tudi promiskuitetno vedenje ali homoseksualna nagnjenja. Kulturno nesposobnost javnosti, da bi povezala kategoriji ženska in vojak, so precej podpihovali mediji (po Fenner, 1998). Večji del ameriškega javnega mnenja je vključevanje žensk v vojsko povezoval s fizično močjo, biološkimi značilnostmi (menstruacija in menopavza), emocionalno stabilnostjo in maskulinizacijo. Vključitev žensk v vojsko je po mnenju Leise Meyer za ta del javnosti pomenila destrukcijo ameriške kulture (Meyer, 1996). Tudi v ZDA so začeli po oblikovanju ženskih vojaških enot propagirati in povečevati materinsko vlogo žensk v družbi. To povečevanje je imelo dva namena. Prvi je bil feminizacija žensk v smislu enačenja ženskosti z materinstvom, kar pomeni, da ženske, ki niso bile matere, niso več ustrezale družbeno zahtevani definiciji ženske.

Vloga delavke je postala moška vloga in nezdružljiva z ženskostjo. Po drugi strani je bil proces poudarjanja materinskosti v vlogi demaskulinizacije in refeminizacije ameriške kulture. Uradno priznavanje materinske vloge, družine in doma je zagotavljalo ameriški javnosti, da je družba ohranila svoje osnovne civilizacijske vrednote. Ženske so dobile nalogo, da ohranijo kulturo, za katero se moški borijo z orožjem, moški pa so dobili svetinjo, za katero je vredno umreti (po Michel, 1987).

Moralna vprašljivost partizank se je pojavljala kot latentno prisotni problem med vojno in jo je pospeševala nasprotnikova propaganda. Partizanski vojski in partiji nenaklonjen tisk je namreč prikazoval partizanke kot promiskuitetna bitja, ki gredo v vojsko, da bi postale moškim enake in da bi zadovoljevale svoje spolne nagone. Propaganda je poskušala moralno diskvalificirati ženske v partizanih, pri čemer je v ospredje postavila njihovo moralo. Borke je obsojala promiskuitetnega vedenja in svobodnih spolnih nazorov, ki naj bi povzročili množične nosečnosti partizank, ker so jih moški izkoristili za zadovoljevanje lastnih spolnih nagonov. Ženske naj bi torej šle v partizane v edini želji – po svobodnem spolnem življenju.

3.7 Ugled bork po vojni

V Sovjetski zvezi so začeli namesto hrabrih bork slaviti herojske matere, ki so z materinstvom prispevale h graditvi nove socialistične družbe. Dosežkov žensk v Rdeči armadi uradne razprave niso več omenjale, veteranke so se same umaknile v privatnost. Povojne razprave so se namreč osredotočale na moralo, promiskuiteto in čast žensk. Populistično neuradno mnenje o veterankah je bilo, da gre za ženske dvo-mljivega spolnega slovesa (Polevaia Pokhodnaia Zhena) (po Dombrowski, 1999a). Ta sloves je krožil med ljudmi z govoricami in bil tako močan, da si mnoge ženske niso upale govoriti o svojih vojnih dosežkih v želji, da bi spet postale normalne ženske, se poročile in imele otroke. Govorice so povzročile, da so veteranke po vojni skrivale odlikovanja za pogum in hrabrost, v javnosti se niso kazale v uniformah in s priznanji. Po drugi strani pa svojih vojnih izkušenj niso mogle izbrisati iz spomina in so jih osebno tako zaznamovale, da so vse preostalo življenje primerjale z izkušnjo vojne in globoko v sebi ostale bojevnice (po Engel, 1999, str. 138–159). Javnega priznanja za vojne dosežke sovjetske veteranke niso dobile. Propaganda je slavila herojske matere, vojaški uspehi žensk so bili prezrti in podcenjeni. Spolno stereotipizacijo so okrepili govornice in obrekovanja na privatni ravni (po Navailh, 1998, str. 226–254).

Francoski in sovjetski primer sta si podobna v odnosu povojne javnosti do žensk. V obeh primerih so ženske o svojih medvojnih dosežkih molčale, ker so se bale negativne reakcije okolja in stigmatizacije, zasluge so prepustile svojim moškim kolegom. Hrvaški primer odstopa, saj je povojni diskurz v socialistični Jugoslaviji priznaval dosežke žensk v medvojnem obdobju (po Sklevicky, 1996).

Američanke, ki so služile v MWAC, so v spominih poudarjale predvsem to, kar so pridobile. Mnoge so se prvič v življenju osamosvojile. Nekatere so zaslužile dovolj denarja, da so po izstopu iz MWAC lahko nadaljevale šolanje. Po končanem šolanju so si našle boljše službe na podlagi znanja, ki so ga pridobile s služenjem v MWAC.

Tiste, ki so se vrnile v staro okolje, so imele pogosto težave zaradi govoric in obrekovanj, ki so jih obtoževala promiskuitetnosti ali homoseksualnosti. Zaradi tega so se mnoge hitro po vojni poročile. Večinoma pa so veteranke na svoje življenje v MWAC gledale pozitivno in omenjale novo znanje, izkušnje in samozavest, ki so jo pridobile. V vsem njihovem življenju je ta izkušnja izstopala iz sicer mnogo manj razburljivega življenja (po Meyer, 1996).

Sklep Primerjava izkušenj bork v drugi svetovni vojni pokaže nekatere podobnosti med vsemi obravnavanimi primeri. V nobeni državi ženske niso bile mobilizirane v vojsko po enakih načelih kot moški. Ženske so se za bojevanje drugače kot moški odločale izključno prostovoljno, kar je med drugim prispevalo k temu, da so bile ženske v primerjavi z moškimi v vseh oboroženih silah v manjšini.

Nobeno okolje žensk ni spodbujalo, naj se vključijo v oborožene sile, temveč so prevladovali argumenti v prid drugačnemu udejstvovanju žensk. Pogosto je vključevanje žensk v oborožene sile spremljal okrepljen imaginarij materinstva kot najprimernejše in najbolj potrebne dejavnosti žensk.

Ob vstopanju žensk v vojne enote so se povsod pojavljali tihi dvomi, ki so ponekod preraščali v bolj ali manj odkrita nasprotovanja borcev in poveljnikov udeležbi žensk v bojevanju.

Povsod je pojav bork spremljala senca moralne oporečnosti. Ženske, ki so vstopale v vojsko, so bile na različne načine obtoževane promiskuitetnosti, prostitucije, priležništva itn. Ponekod je k širjenju podobe bork kot moralno oporečnih žensk prispevala zgolj nasprotnikova propaganda (npr. v Sloveniji, na Hrvaškem), drugod pa tudi javno mnenje strani, za katero so se borile (Španija, Sovjetska zveza).

V oboroženih silah so se borke večinoma ukvarjale z dejavnostmi, ki so jih tradicionalno opravljale tudi v civilnem življenju in so se skladale s prevladujočo predstavo o ženskah in ženskosti.

Ženske v oboroženih silah niso imele enakopravnega položaja z moškimi. Odigrale so le podporno vlogo in večinoma niso imele vodstvenih ter poveljniških položajev, zaupane so jim bile naloge največ srednjevisoke odgovornosti.

Izjema so bile ZDA, kjer so ženske dobile posebej zanje ukrojene uniforme. Drugje so se namreč borile večinoma v moških oblačilih, ki so jih samoiniciativno predelovale v sebi primerna oblačila.

Razen v ZDA je bil glavni motiv žensk za vključevanje v oborožene enote življenjska ogroženost, povsod pa so domoljubje in narodnoobrambni interesi prevladovali nad političnimi.

V vseh obravnavanih oboroženih silah so bile borke mlade in večinoma brez potomstva.

Obravnavani primeri pokažejo, da s svojim vstopom v oborožene sile ženske niso povzročile nobenih posebnih sprememb v ustroju in njihovem delovanju. Ženske so bile tiste, ki so se morale prilagajati vojaški organizaciji in posledično so prevzemale tudi moške vrednote, moško obnašanje in zunanji videz. Le v vojski ZDA je bil tak razvoj preprečen in ustanovljene so bile posebne enote, v katerih so se (prisilno) ohranjali vzorci ženskega obnašanja, ravnanja in zunanjega videza. Vojaška organizacija je bila torej tista, ki je spremenila borke in ne obratno. K temu je prispevalo tudi dejstvo, da so bile borke povsod v manjšini in jim je bilo ukvarjanje z vojaškimi dejavnostmi dopuščeno, ni pa se to od njih zahtevalo v smislu državljan-skih dolžnosti.

Analiza vloge žensk v zavezniških vojskah kaže, da je v njih v precej manjši obliki prišlo do spreminjanja tradicionalnih vrednot, kot bi sklepali na podlagi povojnega pojmovanja partizank in bojevnic kot nosilk ženske emancipacije med vojno. Stare vrednote so se modificirale in prilagodile novim zgodovinskim pogojem, toda v temelju so ostale precej podobne tradicionalnim. Ženske so torej vstopile v vojsko, toda na način, ki je izhajal prav iz vrednot tradicionalnega sveta: uveljavile so se kot zdravnice, medicinske sestre, kuharice, kurirke, ne pa kot vojaške poveljnice in borke, ki bi obvladale vodenje, poveljevanje in vojaško taktiko. Ne gre za popolno spremembo tradicionalnih vrednot, temveč je poudarek na njihovi modifikaciji glede na novi zgodovinski kontekst.

Literatura in viri

1. Blake, R. (ur.), 1993. *Oxfordova enciklopedija zgodovine. Od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: DZS.
2. Brajović, P. idr.(ur.), 1968. *Pokreti otpora u Evropi 1939–1945*. Beograd: Mladost.
3. Clements Evans, B., 1994. *Daughters of Revolution: A history of Women in the U.S.S.R. Ill: Arlington Heights*.
4. Clements Evans, B., 1997. *Bolshevik Women*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Diamond, H., 1999. *Women in the Second World War in France 1939–1948: Choices and Constraints*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
6. Eck, H., 1998. *French Women under Vichy; V A History of Women. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. London, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press. str. 194–225.
7. Engel Alpern, B., 1999. *The Womanly Face of War. Soviet Women Remember World War II; V Women and War in the Twentieth Century. Enlisted with or without Consent*. New York and London: Garland Publishing inc., str. 138–159.
8. Fenner, L., 1998. *Either You Need These Women or You Do Not: Informing the Debate on Military Service and Citizenship*. *Gender Issues*. št. 1/2, str. 5–32.
9. Hegarty, M., 1998. *Sexual Discourses, Print Media, and American Women during World War II*. *Journal of Women's History*. št. 2, str. 112–136.
10. Jancar Webster, B., 1990. *Women and revolution in Yugoslavia 1941–1945*. Denver, Colorado: Arden Press, INC.
11. Kaplan, T., 1997. *Gender on the Barricades*. *Journal of Women's History*. št. 3, str.177–185.

12. Khotkina, Z., 1994. *Women in the Labour Market: Yesterday, Today and Tomorrow; V Women in Russia. A New Era in Russian Feminism.* London, New York: Verso, str. 85–91.
13. Meyer, D.L., 1996. *Creating GI Jane. Sexuality and Power in the Women's Army Corps During World War II.* New York: Columbia University Press.
14. Michel, S., 1987. *American Women and the Discourse of the Democratic Family in World War II. V Behind the Lines. Gender and Two World Wars.* New Haven and London: Yale University Press, str. 154–167.
15. Nash, M., 1995. *Defying Male Civilization: Women in the Spanish Civil War.* Denver: Arden Press.
16. Navailh, F., 1998. *The Soviet Model; V A History of Women. Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century.* Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press, str. 226–254.
17. Pateman, C., 1998. *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija.* Zagreb: Ženska infoteka.
18. Repe, B., 1983. *Francija med drugo svetovno vojno: vprašanje kolaboracije, odpora in epuracije ter možne primerjave s Slovenijo.* Borec. 561–562–563, str. 5–92.
19. Repe, B., 1995. *Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja.* Ljubljana: DZS.
20. Sklevicky, L., 1996. *Konji, žene, ratovi.* Zagreb: Ženska infoteka.
21. Slaughter, J., 1997. *Women and the Italian Resistance, 1943–45.* Denver: Arden Press Inc.
22. Weitz, C.M., 1995. *Sisters in the Resistance: How Women Fought to Free France 1940–1945.* New York: John Wiley & Sons.